

ԳԻՏԱԿԱՆ ԿՅՈՒՆ

**ԳԻՏԱԺՈՂՈՎ «ՄԻԱԾՆԻ ԻԶՄՆՆ ՎԱՅՐԸ.
ՆԱՅՈՑ ԵԿԵՂԵՑԻՆ ԴԱՐԵՐԻ ՄԻԶՈՎ» ԹԵՄԱՅՈՎ**
(ԱՄՆ, ԱՆՆ Արթուր, 1-3 ապրիլի 2004 թ.)

Վերջին տարիների ընթացքում հայագիտության մեջ նկատվում է հետաքրքրությունների կտրուկ բարձրացում Հայոց Եկեղեցու պատմության խնդիրների նկատմամբ: Թե՛ Հայաստանում և թե՛ աշխարհի տարբեր երկրներում տեղի են ունենում բազմաթիվ գիտաժողովներ, հրապարակվում հետազոտություններ՝ նվիրված Հայոց Եկեղեցու պատմության, դավանանքի ու ծեսի խնդիրներին: Հայոց Եկեղեցու սպասավորների կողմից ևս մեծ աշխատացում է նկատվում եկեղեցագիտական խնդիրների նկատմամբ, որի արտահայտություններից էր 2004 թ. ապրիլի 1-3-ը Միջիգանի համալսարանում տեղի ունեցած գիտաժողովը, որը նվիրված էր Մայր Աթոռ Ս. Էջմիածնի Մայր Տաճարի օծման 1700-ամյակին: Գիտաժողովի հրավիրման մեկնեալներն էին Միկե և Շիդեյ Գոջայանները, Ալբե և Մարի Մանուկյան հիմնադրամը: Գիտաժողովի աշխատանքների կազմակերպիչը և ոգին Միջիգանի համալսարանի պրոֆ. Գևորգ Բարդակչյանն էր:

Նա կարողացվելիք զեկուցումները զեպեղել էր հեպրկյալ առանձին նիստերում. «Սկզբնավորություն», «Անկախ Հայաստան», «Միջազգային թարերարենմի վրա», «Մեծ Հայք», «Արևելք և Արևմուտք», «Նոր Ժամանակներ»: Գիտաժողովին մասնակցում էին գիտնականներ, որոնք եկել էին Միացյալ Նահանգների տարբեր քաղաքներից, Հայաստանից, Անգլիայից, Ավստրիայից, Գերմանիայից, Իսրայելից, Կանադայից, Կիպրոսից, Նիդեռլանդներից, Շվեյցարիայից, Ռուսաստանից, Ֆրանսիայից:

Յուրաքանչյուր զեկուցման համար հարկացվել էր 20 րոպե: Ցավոք, հարց ու պատասխանների և քննարկումների համար ժամանակ չէր նախատեսված, չէին հրապարակվել նաև զեկուցումների թեզերը: Այդ իսկ պատճառով, գիտաժողովի ընդգրկված կյութերին Էջմիածնի ընթերցողներին ծանոթացնելու համար հիմք ենք ընդունել հրապարակված ծրագիրը և մեր ներկայությունը գիտակցելով, որ հիշողությունն ամուր հիմք չի կարող լինել զեկուցումների մեջ արտահայտված կարծիքներն արտացոլելու համար:

Բացման խոսքից հետո, որին մասնակցում էին Միջիգանի համալսարանի ղեկավարները, գիտաժողովի «Սկզբնավորություն» բաժնում «Տրդարի դարձը» վերնագրով զեկուցում ընթերցեց Ռոբերտ Հյուսընը (ԱՄՆ): Այդ թեման իր «Հայաստանի դարձը» զեկուցումով ավելի խորացրեց Ռոբերտ Թոմսոնը (Անգլիա): «Աստվածաշնչի թարգմանությունը» թեմային անդրադարձավ Կլոդ Կոքսը (Կանադա), որը տարիներ շարունակ զբաղված է Ս. Գրքի հայերեն բնագրի հետազոտությամբ: «Հին հայկական մատենագրությունը. Համապատկեր» զեկուցումով ներկրորդ անգամ հանդես եկավ Ռ. Թոմսոնը՝ ներկայացնելով իր բազմամյա աշխատանքի արդյունքներն այդ բնագավառում: Վալենտինա Կալցուարիի (Շվեյցարիա) զեկուցման թեման էր «Հայկական պարականոն գրականությունը», որն արդյունք

Է Ժնևի համալսարանում գիտնականի այս թեմայով հետևողական աշխատանքի: «Նոր Կրակարանի հայկական պարականոնները, համապարկեր» զեկուցումով հանդես եկավ Հայոց Եկեղեցու ԱՄՆ-ի Արևելյան թեմի սպասավոր Վահան վարդապետ Հովհաննիսյանը:

Գիրաժողովի «Անկախ Հայաստան» բաժինը «Դվինի Գ ժողովի պատմագրության ուղիսականը, Հայոց և Արևելյան Վրաց Եկեղեցու փոխհարաբերությունները Է դարում» զեկուցումով բացեց Սյունիքի Ռապը (ԱՄՆ): Տիմոթեոս Գրիմլուդը (Անգլիա) հանդես եկավ «Եկեղեցին Է դարում» թեմայով՝ անդրադառնալով դարաշրջանի եկեղեցաբաղադրական խնդիրներին, դավանաբանական հիմնական վեճերին: Ժան-Պիեռ Մահի (Ֆրանսիա) զեկուցումը նվիրված էր «Հովհաննես Օմեցին և պաշարն ընդդեմ այլախոհների» թեմային, ուր հեղինակն անդրադարձավ աղանդավորների և այլախոհների նկատմամբ Հայոց Եկեղեցու վերաբերմունքին:

«Դասական հայերենն իրեն գաղտնի իմաստների կրող» թեմայով զեկուցում ընթերցեց Հովսեփ Վալերսերգը (Հոլանդիա): Հանս-Յուրգեն Ֆոյլերի (Ավստրիա) զեկուցումը նվիրված էր «Հայկական ծիսական ավանդույթի զարգացումը. Աստվածային ծես – Ս. Պապարագ» թեմային, որի ընթացքում հեղինակն անդրադարձավ Հայոց Եկեղեցու ծիսագիտական խնդիրներին:

Աբրահամ Տերյանն իր զեկուցումն անվանել էր «Վարդապետության զարգացումը», ուր հեղինակը ներկայացրեց Հայոց Եկեղեցու դավանաբանության հիմքերն ամրագրող երկերը: Նույն օրվա ներկայան Միշիգանի համալսարանի ուսանողների առջև հանդես եկավ Ռ. Թոմսոնը՝ դասախոսության կյուր դարձնելով «Աստվածաշնչային մեկնությունների հայկական ավանդույթը» թեման, պատմաբանելով նաև փրկված հարցերին:

«Միջազգային թատերաբեմի վրա» բաժնում ընթերցվեց Ջեյմս Ռասսելի (ԱՄՆ) «Հնագույն լատինալատինական ավանդությունները» զեկուցումը: Կարեն Յուրգենյանը (Ռուսաստան) հանդես եկավ «Եկեղեցին Իսլամի տիրապետության տակ» զեկուցումով, ուր ներկայացրեց արաբական տիրապետության դարաշրջանում Եկեղեցու որդեգրած հոգևոր-բաղադրական ուղեգիծը: Այս նիստում ներկայացրեց անգամ հանդես եկավ Ժ.-Պ. Մահեն և ընթերցեց «Կաթողիկոսի դերը» անվանումը կրող զեկուցումը, որի հիմնական դրույթները բխում են Զ-ԺԱ դդ. Հայոց ազգային կյանքում Եկեղեցու խաղացած դերի ընկալումից:

Ազատ Բոգոյանը (Հայաստան) «Հայոց Եկեղեցին և Կոմունիստները» զեկուցման մեջ անդրադարձավ ԺԱ-ԺԲ դարերում ազգային Եկեղեցու նկատմամբ բյուզանդական կառավարող ընտանիքի որդեգրած քաղաքականությանը: Կլոդ Մուրաֆյանը (Ֆրանսիա) հանդես եկավ «Կիլիկիայի փոխհարաբերությունները խաչակիրների հետ» զեկուցմամբ, որի ընթացքում ներկայացրեց խաչակրաց արքունիքների հետ հայկական իշխանությունների փոխհարաբերությունները: Պիտեր Հալֆերի (Գերմանիա) թեման էր «Հայ-Պապական փոխհարաբերությունները», ուր հեղինակը զեկուցման կյուր էր դարձրել ԺԲ-ԺԳ դդ. վավերագրերը: Ռոբերտա Էրվինի (ԱՄՆ) զեկուցման թեման էր «Հայերը Սուրբ Երկրում», որի ընթացքում ներկայացվեցին Երուսաղեմում Հայոց Եկեղեցու սրբավայրերը: Թեո վան Լին-փի (Անգլիա) զեկուցման կյուրն էր «Դպրոցների զարգացումը. Մեկնություններ, Իրավունք,

Փիլիսոփայություն», ուր հեղինակն անդրադարձավ Հայաստանում միջնադարյան գիտությունների կարևորագույն ձեռքբերումներին:

Գիտաժողովի «Մեծ Հայք» բաժնում Սերջիո Լա Պորտան (Իսրայել) «Վանական Մեծ կենտրոնների զարգացումը» թեմայով զեկուցման մեջ անդրադարձավ Հայաստանի հոգևոր դպրոցների խաղաղացած դերին: «Տոները Հայսմավուքում» թեման էր զեկուցման նյութ ընկրել Արմեն Տեր-Սյունիանյանը (Հայաստան)՝ ներկայացնելով եկեղեցական տոնական տարվա կարգավորման հետ կապված մի շարք խնդիրներ: Տիգրան Գույումճյանի (ԱՄՆ) զեկուցումը նվիրված էր «Հայկական մանրակար ձեռագրեր»-ին, որի ընթացքում հեղինակը տեսողական հարուստ նյութի ցուցադրումով հավասարեց հայկական մանրակարգական դպրոցների բազմազանությունը:

Դավիդ Բանդին (Անգլիա) զեկուցեց «Եկեղեցին և մոնղոլները» թեմայով՝ ընդարձակելով թաթարական տիրապետության շրջանում Հայոց Եկեղեցու նկատմամբ վարվող քաղաքականության վերաբերյալ մեր ունեցած գիտելիքները: Պիտեր Քաուի (ԱՄՆ) զեկուցումը նվիրված էր «Կաթոլիկ միսիոներները և հակակաթոլիկ երկերը» թեմային, ուր դասախոսն անդրադարձավ Տաթևի դպրոցի ներկայացուցիչների կողմից ունիթորական շարժման գաղափարախոսական մեքենային հասցրած հակահարվածին:

Մեսրոպ արքեպիսկոպոս Գրիգորյանի (Ավստրիա) զեկուցումն էր «Վերադարձն Էջմիածին», ուր հեղինակը պահպանված վկայությունների հիման վրա ներկայացրեց 1441 թ. Վաղարշապատի ժողովի և Հայոց Հայրապետական Աթոռի Ս. Էջմիածնում վերահաստատման պատմությունը: «Հայկական գաղութները Մեֆեդյան Իրանում և նրանց փոխարարությունները Էջմիածնի Մայր Աթոռի հետ» թեմայով զեկուցում կարդաց Վազգեն Ղուկասյանը (ԱՄՆ)՝ անդրադառնալով ԺԷ դարի իրանահայության պատմության մի շարք դրվագների: Նդկաստանում Հայաստանի Հանրապետության դեսպան Արմեն Բայբուրդյանը զեկուցեց «Նդկահայ գաղութը և նրա փոխարարությունները Էջմիածնի հետ» թեմայով՝ ունկնդիրների ուշադրությունը հրավիրելով գաղթօջախի հոգևոր կյանքի կազմակերպման խնդիրների վրա:

«Արևելք և Արևմուտք» բաժինն իր «Կոստանդնուպոլսի պարբերությունը» զեկուցումով բացեց գիտաժողովի կազմակերպիչ Գևորգ Բարդակչյանը (ԱՄՆ)՝ ցույց տալով հիշյալ Նվիրապետական Աթոռի դերը ժամանակի հայ մշակույթի զարգացման գործում: «Հայկական համայնքները Փոքր Ասիայում» թեմայով զեկուցմամբ հանդես եկավ Թովմաս Սինկլերը (Կիպրոս)՝ ներկայացնելով թուրքական նվաճումներից հետո Անատոլիայի էթնոհավասական իրավիճակը: Ժորժ Բուռնությանը զեկուցեց «Հայոց Եկեղեցին և Ռուսաստանը 1700-1914 թթ.» թեմայով:

Ռայմոնդ Գևորգյանի (Ֆրանսիա) «Հայկական տպագրությունը» զեկուցումը նվիրված էր հայ մշակույթի այն նոր վերելքին, որը պայմանավորված էր հայկական գաղթօջախներում հրատարակչական գործի զարգացմամբ: «ԺԸ դար» անվանված զեկուցումով երկրորդ անգամ լսարանին դիմեց Գ. Բարդակչյանը՝ ներկայացնելով հիշյալ դարաշրջանի մատենագրական արդյունքները: «Կապեր Եվրոպայի հետ. Եկեղեցին և ազատագրության վաղադրյալ փորձերը» թեմայով լսարանին երկրորդ անգամ դիմեց Ռ. Գևորգյանը՝ հրապարակելով մի շարք եզակի վավերագրեր, որոնցում խոսվում է Հայոց ազատագրական շարժման

ներկայացուցիչների և Ֆրանսիայի պետական գործիչների համագործակցության մասին: «Հայաստան թուրքերեն հալածառական գրականությունը» թեմայով զեկուցում ընթերցեց Ն. Սյունիանյանը (Հայաստան)՝ ամփոփելով թեմային վերաբերող վերջերս հրապարակված իր մենագրությունը: Բարբարա Մերկերյանը (ԱՄՆ) զեկուցեց «Հայ բողոքականների համայնքը» թեմայով:

«Նոր ժամանակներ» բաժնում զեկուցումով հանդես եկավ Սոկրատես Բոյաջյանը (ԱՄՆ) «Ի դարի հայկական հոգևոր երաժշտությունը. DOA» թեմայով ներկայացնելով այդ բնագավառում սփյուռքահայ երաժշտագետների ջանքերը: Բերթ Վոն (ԱՄՆ) զեկուցեց «Լեզուն և կրոնը ժամանակակից հայկական ինքնագիտակցության կառուցվածքում» թեմայով՝ հրապարակելով սեփական սոցիոլոգիական հարցումների կյուրերը: Լսարանին երկրորդ անգամ դիմելով, Կ. Կոքսը հանդես եկավ «Հայկական Աստվածաշնչի քննական բնագրի կազմմանն ուղղված ջանքեր» թեմայով՝ անդրադառնալով վերջին տասնամյակներում Աստվածաշնչի հրապարակված գրքերին:

Ժիրարյ Լիպարիպյանը (ԱՄՆ) հանդես եկավ «Եկեղեցին և քաղաքական կուսակցությունները» զեկուցումով՝ նորովի լուսաբանելով Եկեղեցու դերը Հայաստանի Հանրապետության քաղաքական կյանքում: Տաճար քահանա Դավիդյանը (ԱՄՆ-Հայաստան) հանդես եկավ «Եկեղեցին 1990-ից այսօր» զեկուցումով՝ ներկայացնելով վերջին տարիների եկեղեցական գործունեության նշանակությունը Հայաստանի Հանրապետության կյանքում: Երկրորդ անգամ հանդես գալով, Մեսրոպ արքեպս. Գրիգորյանը զեկուցեց «Եկեղեցին և Էկումենիզմը» թեմայով՝ ընդհանրացնելով միջազգային նմանապիսի շարժումների դերը Հայոց Եկեղեցու կյանքում:

Ապրիլի 4-ին գիտաժողովի մասնակիցները Դեպրոյարի հայոց եկեղեցում ներկա եղան Ս. Պարարագի արարողությանը: Այնուհետև այցելեցին Ալեք Մանուկյան թանգարան և իրենց հարգանքի փորձը մատուցեցին Եղեռնի խորհրդանիշ դարձած Կոմիտասին, ում արձանը գտնվում է Դեպրոյարի կենտրոնում:

Գիտաժողովին իրենց զեկուցումներն էին ուղարկել, սակայն չէին կարողացել ներկա լինել Վիադա Արուսյունովա-Ֆիդանյանը (Ռուսաստան), Նինա Գարսոյանը (ԱՄՆ-Ֆրանսիա), Քրիստինա Մարանցին (ԱՄՆ) և Էդվարդ Մաթոյսը (ԱՄՆ), Ջեյմս Ռասսելը (ԱՄՆ), Լևոն Զեքիյանը (Իտալիա): Իր վաղաժամ մահից առաջ զեկուցման իր տեքստն էր ուղարկել Բելգիացի գիտնական Միշել վան Էսթրուկը: Բացակայողների զեկուցումները չընթերցվեցին (բացի Զ. Ռասսելի դասախոսությունից), սակայն հավաստվեց, որ դրանք, մյուս զեկուցումների հետ միասին, շուտով հրապարակվելու են գիտաժողովի կյուրերի ժողովածուում: Ասենք, որ գիտաժողովի բոլոր զեկուցումներին ներկա էր ԱՄՆ-ում Հայաստանի Հանրապետության դեսպան, պարմական գիտությունների թեկնածու Արման Կիրակոսյանը, որը հանդես եկավ բացման խոսքով:

Այսպիսով, Միջգահանի համալսարանի կամարների ներքո տեղի ունեցավ մի համեստ գիտաժողով, ուր փիրում էր փոխըմբռնման ոգին:

ԱԶԱՏ ԲՈԶՈՅԱՆ

Պարմական գիտությունների դոկտոր